

1.01 UDK 061.22(497.4 Maribor) Svoboda-Vzajemnost
"1919/1941"
Prejeto 8. 5. 1999

Dragan Potočnik*

Delovanje delavskega prosvetnega društva Svoboda - Vzajemnost v Mariboru od ustanovitve do leta 1941

IZVLEČEK

Delavsko prosvetno društvo Svoboda je bila v obdobju med svetovnima vojnama v Mariboru vodilna delavska kulturna organizacija. Društvo je veliko prispevalo k dvigu ljudske prosvete. Delovalo je po odsekih, kot so bili tamburaški, dramski, športni, izletniški, recitacijski, šahovski, pevski. Prirejalo je predavanja o problemih delavskega gibanja. DPD Svoboda so leta 1935 oblasti prepovedale zaradi političnega delovanja, toda že naslednje leto je zrasla Vzajemnost. Predavanja, diskusije, prosvetni večeri, pevski in dramski nastopi so prispevali k splošnemu izobraževanju in k marksistični prevzgoji. Aktualna socialno-ekonomska vprašanja so pritegovala ne le delavce, ampak tudi intelektualce, dijake in študente. Pri Vzajemnosti je delovalo nekaj znanih slovenskih kulturnih delavcev, med njimi prof. Bogo Teplý, prof. Ivan Favai, Jože Babič in Anton Tanc.

Ključne besede: kultura, prosveta, društva, delavske organizacije, socialna demokracija, Slovenija

ABSTRACT

ACTIVITY OF WORKERS CULTURAL SOCIETY "SVOBODA - VZAJEMNOST" IN MARIBOR FROM ITS FOUNDATION TO 1941

The Workers' Cultural Society Svoboda (Freedom) was a leading workers' cultural organisation in Maribor between the two World Wars. The society contributed greatly to the rise of popular education and culture. It was divided into several sections such as drama and recitals, sports, nature trips, chess, singing and tamburitsa. The society organised lectures on issues related to the workers' movement. In 1935, the Svoboda society was banned by the authorities because of its political activity. However, only a year later, the Vzajemnost (Solidarity) Society was founded in its stead. It organized lectures, discussions, cultural evenings, singing and theatrical performances, thereby contributing towards a greater general education and Marxist re-education. By dealing with the current socio-economic issues, it attracted workers as well as intelligentsia and students. Among those who collaborated with the Vzajemnost were several prominent Slovenian cultural workers, such as Bogo Teplý, Ivan Favai, Jože Babič and Anton Tanc.

Key words: culture, education, societies, worker's organisations, social democratic party, Slovenia

---

* mag., asistent, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, SI-2000 Maribor, Koroška c. 160

V Mariboru se je pred prvo svetovno vojno razvilo močno delavsko gibanje, saj je bilo že leta 1868 v ýdelavnicah južne železnice zaposlenih čez dva tisoč delavcev. Socialdemokratska stranka, ki je vodila delavsko gibanje v Mariboru, je delovala v sklopu graške deželne organizacije in je sledila politiki dunajskega strankinega vodstva. Sredi devetdesetih let se Gradcu kot gravitacijskemu središču sicer postavi nasproti Ljubljana kot središče JSDS, vendar le-ta v Mariboru ni bila pomembna. Vplivno območje je potekalo po vitanjski razvodnici.

Ob tem je pomembno dejstvo, da je socialna demokracija v Mariboru vključevala tudi slovensko delavstvo, ki je prihajalo iz agrarnega podežolja in se je z rastjo industrializacije zaposlovalo v mestu. Vključevanje slovenskih delavcev v socialno demokracijo pod vodstvom graške deželne organizacije je imelo za posledico postopno izgubljanje slovenskega nacionalnega habitusa in prevzemanje nemškega. V razvitem delavskem društvenem življenju, kjer so bile poleg zborovanj in shodov tudi kulturne prireditve (pevske, dramske), se je le redko slišal slovenski jezik.¹

Treba je poudariti, da socialna demokracija ni zavestno ponemčevala slovensko delavstvo. Njen osnovni cilj je bil internacionalizem in nujnost družbeno-ekonomskih sprememb, nacionalizem je predstavljal samo preostanek meščanske družbe, ki bo z zmago socializma sam od sebe odpadel.²

Leto po sprejetju zakona o društvih leta 1867, po katerem je bila delavcem zagotovljena združevalna in zborovalna svoboda in pravica do ustanavljanja delavsko izobraževalnih društev, je bilo v Mariboru ustanovljeno delavsko izobraževalno društvo. Društvo, ki je bilo socialdemokratsko in je bilo pod vplivom Gradca, so mariborski delavci ustanovili zaradi potrebe po dodatnem izobraževanju. Bolj pomembna kot kulturno delovanje je bila njegova izobraževalna in politična dejavnost. S podobnim namenom je bilo leta 1875 ustanovljeno tudi Splošno delavsko izobraževalno društvo.

Delavci v Mariboru so delovali tudi v okviru katoliških in strokovnih društev. Tako je bilo že leta 1855 ustanovljeno katoliško društvo rokodelskih pomočnikov, ki je imelo predvsem izobraževalno in prosvetno nalogo (petje, dramska skupina).³ V naslednjih letih so se v strokovna društva povezovali krojaški in pekovski pomočniki. Le-ti so leta 1897 ustanovili delavsko pevsko društvo. Ob tem pevskem društvu je od leta 1891 delovalo še delavsko pevsko društvo *Frohsinn*, ki so ga ustanovili delavci železniških delavnic. Leta 1903 so delavci v Mariboru ustanovili še tamburaško društvo *Einheit*.

Šele leta 1894 je Štefan Skrbinšek ustanovil slovensko delavsko Bralno in pevsko društvo Maribor, ki se je namenilo gojiti slovenski jezik, slovensko petje, pospeševati vsestransko omiko delavskega stanu in utrditi ter ohraniti narodno zavednost med delavci slovenskega rodu.⁴ Društvo so ustanovili tudi z namenom, da bi odtegnilo slovenske delavce od socialne demokracije in jih povezalo s slovensko narodno idejo. Novo društvo, ki je združevalo delavce, obrtnike, trgovske

¹ Franc Rozman: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem. Ljubljana 1979, str. 299-301.

² Prav tam, str. 32.

³ Franjo Zorko: Kronologija delavskega gibanja in družbenega razvoja Maribora in okolice (1855-1983). Maribor 1989, str. 9.

⁴ Slovenski gospodar, 27. 5. 1894, št. 28, str. 2; Ustanovni zbor slovenskega delavskega bralnega in pevskega društva v Mariboru.

nameščence, nižje uradništvo in železničarje,⁵ je s svojim delovanjem pripomoglo tako k narodnemu kot tudi kulturnemu prebujenju mariborskega delavstva.

Po prvi svetovni vojni se je nemška socialna demokracija povezovala z nacionalističnim nemškim meščanstvom in se upirala slovenskim oblastem. Obetala si je združitev Maribora z Avstrijo. Šele po sklenitvi senžermenske mirovne pogodbe z Avstrijo 10. septembra 1919 se je socialnodemokrasko delavstvo Maribora povežalo v Jugoslovansko socialnodemokrasko stranko za Slovenijo s sedežem v Ljubljani.

Delavsko gibanje v Mariboru po letu 1918

Poleti leta 1919 so se sestali mariborski delavci v gostilni Puntigam v Mlinski ulici z namenom, da ustanovijo podružnico ljubljanske *Svobode*.⁶ Ker med mariborskim delavstvom po letu 1918 ni bilo slovenskih iniciatorjev za delavsko kulturno delovanje, so se dela lotili prišleki iz ostalih delov Slovenije.⁷ Med njimi so bili prof. Ivan Favai ter učitelja Fran Škof in Viktor Grčar.⁸

Že leta 1919 so predložili pravila *Svobode* delavske, telovadne in kulturne zveze za Slovenijo v Mariboru Pokrajinski upravi za Slovenijo. Pravila mariborske podružnice so *Svobodo* opredeljevala kot nepolitično podružnico, ki je bila ustanovljena z namenom, da pospešuje v svojem okolju kulturni in gospodarski napredek ter da varuje kulturne, socialne in gospodarske koristi članov in delavcev sploh. To so želeli doseči z ustanavljanjem in vzdrževanjem knjižnic in čitalnic, z izdajanjem publikacij, s prirejanjem shodov, predavanj in razgovorov, z ustanavljanjem odsekov, klubov, krožkov in tečajev, z gojenjem različnih športov, izletov, gledaliških predstav, koncertov in recitacij.⁹

Razcep v slovenskem delavskem gibanju na reformistično in revolucionarno smer in poraz splošne stavke slovenskega delavstva v letu 1920 sta močno prizadela delo podružnic *Svobode*. Do ločitve na kulturnem področju je prišlo po Obznani (30. decembra 1920) in Zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi

---

⁵ Pavel Strmšek: Dramatično društvo v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje (dalje ČZN), 1928, str. 1.

⁶ Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Zbirka pravil, št. 4576. Predložena pravila *Svobode* - delavske, telovadne in kulturne zveze za Slovenijo. Leta 1909 se je ustanovila v Ljubljani delavska kulturna centrala za Kranjsko Vzajemnost. Po zgledu ljubljanske Vzajemnosti se je kmalu ustanovila Vzajemnost tudi za Štajersko in Koroško s sedežem v Trbovljah. Leta 1913 je bila policijsko razpuščena, ker je priredila predavanje Ivana Cankarja o jugoslovanskem vprašanju. Še isto leto so kot naslednico Vzajemnosti ustanovili Splošno delavsko zvezo *Svoboda* za Kranjsko v Ljubljani. Prvo predavanje v organizaciji *Svobode* je imel še v času prve svetovne vojne Ivan Cankar (1. 6. 1918). Do konca leta 1918 je *Svoboda* uredila osrednjo društveno knjižnico v Ljubljani. Januarja 1919 pa je izšla prva številka revije *Svoboda*. Do konca avgusta 1919 je bilo ustanovljenih 15 podružnic po vsej Sloveniji, ki so štejele skupno 2674 članov. Splošna delavska zveza *Svoboda* za Kranjsko v Ljubljani se je na izrednem občnem zboru 1. 2. 1920 preimenovala v Delavsko izobraževalno zvezo *Svoboda* za Slovenijo. Prim. Ervin Dolenc: Kulturno prosvetna društva slovenskih delavskih strank v letih 1918-1929. Filozofska fakulteta, Ljubljana 1989, magistrsko delo; Delavska politika, 5. 4. 1933, št. 27, str. 3; K dvajsetletnici *Svobode*.

⁷ *Svoboda*, 1929, št. 11, str. 276-279; Desetletnica mariborske "Svobode".

⁸ Anton Tanc: Kronika delavske kulture v Mariboru. Prispevki k jubilejni kulturni razstavi Maribor 1918-1938. Maribor 1938, (dalje Tanc, Kronika) str. 15.

⁹ ARS, Zbirka pravil št. 4590. Predložena pravila *Svobode* delavske, telovadne in kulturne zveze za Slovenijo v Mariboru je odobrila Pokrajinska uprava za Slovenijo, oddelek za notranje zadeve v Ljubljani 13. oktobra 1921.

(1. avgusta 1921), ko so s prepovedjo nastopili za komuniste drugačni pogoji delovanja. Podružnice *Svobode* so ostale pod vodstvom socialdemokratov. Prej aktivni Svobodaši - komunisti pa so v njih prenehali delati. Do leta 1923 je število podružnic raslo, zanimanje delavstva pa je upadlo. Vpliv *Svobode* je postal neznamenat, delo v podružnicah je zamiralo, povezave med centralo in podružnicami skoraj ni bilo.¹⁰

Občutneje je krizo slovenskega socialističnega gibanja zaznal tretji redni občni zbor *Svobode* 30. oktobra 1921. Po odcepitvi komunistov so se aprila 1921 odcepili tudi avtonomisti Albina Prepeluha in Dragotina Lončarja. Decembra 1921 so se socialdemokratske stranke iz različnih pokrajin v državi združile v Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ). Vendar se je v Sloveniji med socialisti cepljenje nadaljevalo.¹¹

Obnavljanje dela *Svobode* v Ljubljani je zaznati šele po letu 1925, ko je od občnega zbora zveze resnejšo skrb za utrjevanje enotnosti in krepitev delovanja *Svobode*. Obnavljanje je zahtevalo veliko truda in časa, saj številna društva v zvezi niso delovala. V začetku leta 1925 je začela ponovno izhajati revija *Svoboda*, ki je postala za člane obvezna. Predsednik *Svobode* je postal Rudolf Golouh, v vodstvu pa so se ponovno pojavili komunisti. Zaradi frakcijskih bojov znotraj socialistične stranke pa se prizadevanja, da bi *Svoboda* postala skupno delavsko središče, niso uresničila. Kljub težavam pa se je ob koncu dvajsetih let začela pospešeno razvijati gledališka dejavnost v okviru Delavskega odra.¹²

Krizo razcepljene leve v *Svobodi* so občutili tudi v Mariboru. Kmalu po ustanovitvi podružnice se je *Svoboda* zelo razmahnila. V kratkem času je štela nad šesto članov. V njenem delovanju pa je kmalu prišlo do nesoglasij. Notranji razkoli v delavskem gibanju so škodovali tudi mariborski podružnici. Razcepljenost socialističnega gibanja se je pokazala na vsedelavskem zletu v začetku julija 1923 v Mariboru, ki so se ga udeležila poleg glasbenih in pevskih odsekov *Svobode* še delavska kulturna društva zunaj te zveze.¹³ Skromna udeležba je pokazala, da so najbolj aktivni telovadni odseki. Še bolj očitno se je razcep pokazal na majski proslavi leta 1924, ko se člani mariborske podružnice *Svobode* niso mogli zediniti, ali bi sodelovali v sprevedu socialistov ali komunistov. Odločili so, da se jima ne priključijo.¹⁴ Posledica je bila, da so morali komunisti zapustiti *Svobodo*, saj so ostali člani izjavljali, da so "strogo socijalistično društvo" in da morajo drugače misleči društvo zapustiti.¹⁵ Nasprotja med komunisti in drugimi socialisti so imela za posledico, da se je število članov zmanjšalo na okrog dvesto.

Kljub omenjeni krizi v slovenskem socialističnem gibanju je mariborska podružnica *Svobode* v prvih letih delovanja ustanovila več sekcij in krožkov, ki so delovali bolj ali manj uspešno. Mariborski *Svobodi* so se postopoma pridružile *Svobode*

¹⁰ Tatjana Čepič: Zlet Svobode v Celju. Ljubljana 1985, (dalje T. Čepič, Zlet) str. 17; Ivan Kreft: Progresivna preusmeritev ljudskega gibanja v Sloveniji med vojnama. Murska Sobota 1962, str. 49-85.

¹¹ Aleksander Kutoš: Zveza komunistov Jugoslavije - ustanovitev in razvoj. Ljubljana 1978, str. 14-24; France Filipič: Ob razpottjih zgodovine, Odnos delavskega gibanja v Sloveniji v letih 1918-1941 do države in družbe. Maribor 1994, str. 121-130.

¹² Rudolf Golouh: Pol stoletja spominov. Ljubljana 1966, str. 250-348.

¹³ Ervin Dolenc: Kulturni boj - slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996, (dalje Dolenc, Kulturni boj) str. 340.

¹⁴ Jutro, 4. 5. 1924, št. 106, str. 4; Razkol v Svobodi.

¹⁵ Svoboda, 1931, št. 1, str. 44; Kulturno delo v mariborski "Svobodi".

primestnih občin, tako leta 1926 tudi podružnica *Svobode* na Studencih.¹⁶ Pristopilo pa je tudi nekaj delavskih društev. Tako je leta 1921 pristopilo delavsko tamburaško društvo *Einheit*.

V zimskih sezonah leta 1919/21 je vzdrževala *Svoboda* v Gambrinovi dvorani plesno šolo. Nameravali so ustanoviti tudi glasbeno šolo, česar pa zaradi nezadostnih sredstev niso zmogli. Mariborska podružnica *Svobode* je dala tudi pobudo za ustanovitev Ljudske univerze v Mariboru, ki pa je zaradi nezadostnega zanimanja delavstva prešla pozneje v meščanske roke.¹⁷

Temelj dejavnosti mariborske podružnice *Svobode* je bil pevski odsek, ki je s svojim pevskim zborom pripravil več odmevnih koncertov. Navedimo koncertno matinejo leta 1921, koncert Adamičevih skladb leta 1922, koncert opernih pevcev Emila Rumpelja in Maria Šimenca ob sodelovanju violinistke Brandl-Pelikan leta 1925. Pevski zbor je imel več koncertov zunaj Maribora, tako v Šoštanju, pri Sv. Lovrencu na Pohorju, v Slovenski Bistrici, v Ptujju, Celju, Zagrebu. Zaradi pogostih izgub zaposlitve so se pevci in pevovodje v zboru stalno menjavali.

Aprila 1920 so pri mariborski podružnici *Svobode* ustanovili še dramatični odsek. Kmalu po ustanovitvi in prvi predstavi ljudske igre V Ljubljano jo dajmo, so bili prvi prostori delavskega odra prodani. Za delavske predstave tako ni bilo več primernih prostorov. Zaradi prostorskih težav je bilo delovanje delavskega odra v Mariboru v dvajsetih letih oteženo. Vlogo kulturnega ozaveščanja mariborskega delavstva je nato prevzelo Narodno gledališče v Mariboru, ki je kmalu po ustanovitvi začelo uprizarjati predstave za delavce po nižanih cenah.

Knjižnični odsek je že kmalu po ustanovitvi razpolagal z okrog tristo knjigami. Zaradi pomanjkanja sredstev novih ni bilo mogoče nabaviti, zato se je leta 1928 knjižnica mariborske *Svobode* priključila knjižnici Delavske zbornice.¹⁸

V prvih letih po ustanovitvi je bil aktiven tudi ruski krožek, ki je prirejal tečaje za delavce, ki so se želeli naučiti rusko.

Razen tega je prirejala *Svoboda* še razne delavske izobraževalne tečaje, tako tečaj slovenščine za Nemce, nemščine za Slovence, srbohrvaščine, ruščine; pripravili so knjigovodski tečaj, tečaj za strojnike, stenografski, režiserski in govorniški tečaj.

Svoboda je organizirala tudi delavske izlete. Prvič so izletniki odšli 6. avgusta 1922 v Celje, kjer so delavci iz vse Slovenije prisostvovali raznim telovadnim nastopom, športnim prireditvam in pevskega koncertu več sto pevcev.

Sredstva za izvajanje aktivnosti je *Svoboda* pokrivala z mesečno članarino, s sredstvi raznih prireditev, kot so bile zimske in poletne veselice, zbiralne akcije, in s subvencijo mestne občine.

Največja ovira delovanja *Svobode* v dvajsetih letih so bili, poleg že omenjene krize slovenskega socialističnega gibanja, neprimerni prostori. Do leta 1921 so bile vse delavske prireditve v starem Križevem dvoru (ob današnji Ruški cesti), nato pa v Ljudskem domu (Volksheim) na Ruški cesti 7. V neprimernih, tesnih gostilniških

¹⁶ ARS Zbirka pravil, št. 4596. Predložena pravila podružnice Delavske telovadne in kulturne zveze, *Svobode* za Slovenijo na Studencih je odobrila Pokrajinska uprava za Slovenijo, 12. oktobra 1926.

¹⁷ Tanc, Kronika, str. 15-27.

¹⁸ Bruno Hartman: Delavske knjižnice v Mariboru do druge svetovne vojne. ČZN, 1980, št. 2, str. 331-332.

prostorih v Ljudskem domu so bila predavanja, sestanki, zborovanja itd. Večje kulturne prireditve v teh prostorih niso bile izvedljive, zato so velikokrat morali gostovati v Unionski ali v Gambrinovi dvorani. Šele leta 1930 je mariborska *Svoboda* dobila primerne prostore v Zadržnem domu na Slomškovem trgu št. 6.¹⁹

Kulturno delovanje mariborske podružnice *Svobode* je oviralo tudi veliko število delavskih kulturnih društev, ki iz različnih razlogov niso sodelovala s *Svobodo*. Enotnega gibanja delavske kulture v Mariboru torej ni bilo. Podružnica *Svobode* v Mariboru pa je vendarle predstavljala vodilno delavsko kulturno organizacijo.

V letu 1928 se je z nastopom vlade Antona Korošca povečal pritisk na marksiste, še posebej na komuniste, ki so prikrito delovali tudi v okviru *Svobode*. Delo pa je mogoče tudi zaradi tega pritiska potekalo še z večjo vnemo naprej. Tako so istega leta na 11. občnem zboru *Svobode* izbrali osrednji odbor društva, ki je več kot štiri leta ostal skoraj nespremenjen, to stalnost pa je izražal tudi v idejnem in organizacijskem delu zveze. Plod tega obdobja je Delavski oder, redno izhajanje društvene revije, pevska podzveza ter posebej pomembni koraki k enotnemu delavskemu kulturnemu gibanju za vso državo. Tako je maja 1929 predsednik *Svobode* Ciril Štukelj na društvenem kongresu poudarjal, da je društvo spet konsolidirano, trdno in močno. Različni odseki bi naj predvsem budili proletarsko zavest, solidarnost in pomoč delavskemu gibanju, vendar so posamezni odseki, predvsem športni, živeli preveč sami zase. Poleg tega je bila ena glavnih pomanjkljivosti premajhna številčnost.²⁰

Ob koncu dvajsetih let si je tudi mariborska *Svoboda* zastavila širši program. Svojo glavno nalogo so videli v tem, da nudijo delavstvu izobrazbo in da ga prebudijo v razredni zavesti.²¹ To so poskušali doseči z rednimi tedenskimi predavanji in tudi s predstavami na delavskem odru. Predavanja so bila v Ljudskem domu predvidoma vsako soboto zvečer. Tako so leta 1929 začeli cikel predavanj s potopisnim predavanjem o Japonski. Predavanja so prirejali tedensko in so jih spremljale skioptične slike, tako o Skandinaviji, Alpah, telesni kulturi in delavskem športu, starem Rimu, dunajski revoluciji 1848 in Slovencih, Jugoslaviji, Franciji, Ameriki in Slovencih, novi industrijski revoluciji, Španiji, Severni Afriki in Italiji. Predavanja so bila brezplačna in dobro obiskana.²² Organizator predavanj je bil prof. Bogo Teplý, ki je bil hkrati tudi pogost predavatelj. Predavali so še Rudolf Golouh, prof. Leon Detela in Josip Petejan. Večere so popestrili z nastopi pevcev, godbenikov, recitatorjev in gledaliških igralcev. Vsa predavanja in razne glasbene točke so morali dati prej v cenzuro.

Po uvedbi šestojanuarske diktature leta 1929 je *Svoboda* kot nepolitična organizacija z delovanjem na področju izobrazbe in kulture delavskega razreda nadaljevala z delom. Kraljeva diktatura se formalno samih kulturnih organizacij namreč ni neposredno dotaknila. Pokazala se je pravilnost usmeritve, ki jo je uvedel predsednik Henrik Tuma. Po njegovi zaslugi je društvena zveza *Svoboda* ostala

¹⁹ Svoboda, 1930, št. 9, str. 239; Mariborska "Svoboda".

²⁰ Ervin Dolenc: Kulturna prizadevanja slovenskih socialistov v začetku tridesetih let (1929-1935). Prispevki za novejšo zgodovino, 37, 1997, št. 1, (dalje Dolenc, Prizadevanja socialistov) str. 36-40.

²¹ Svoboda, 1929, št. 1, str. 15; Iz delovanja podružnice Maribor.

²² Svoboda, 1929, št. 3, str. 56; Maribor.

med različnimi marksističnimi strankami in frakcijami nevtralna, po svoji ideološki usmeritvi pa še vedno odločno marksistična. Bila je sicer okrnjena zaradi prepovedi delovanja telovadnih odsekov. Kljub temu pa je ostala žarišče javnega delavskega delovanja v času, ko si je oblast prizadevala uničiti sleherno demokratično gibanje, zlasti še delavsko.²³ Na pobudo *Svobode* je bila isto leto ustanovljena Cankarjeva družba, ki je delovala v tesni povezavi z njo kot protiutež klerikalni Mohorjevi in liberalni Vodnikovi družbi.

V začetku tridesetih let je prihajalo do občasnih trenj med socialdemokratskim vodstvom zveze *Svoboda*, ki je v skladu s pravili vztrajala na strogi nepolitičnosti zveze in med številnimi podružnicami, ki se v svojem delu niso mogle izogniti političnemu opredeljevanju. To je vzpodbujalo oblast, da je krepila nadzor nad podružnicami in njihovo legalno dejavnostjo, saj je slutila, da se za njo skriva ilegalno komunistično delo.

Socialisti so bili torej tudi v tridesetih letih razcepljeni tako kot v dvajsetih. Pri tem je glavnina zlasti kvalificiranega delavstva pripadala Socialistični stranki Jugoslavije, ki je bila leta 1929 razpuščena podobno kot druge stranke. Izdajali so časopis *Delavska politika* in sindikalno glasilo *Delavec* in še naprej delovali v *Svobodi*.²⁴

Septembra 1934 je bil zadnji kongres *Svobode* pred razpustitvijo. Za predsednika je bil izvoljen prof. Bogo Teplý iz Maribora, neutrudni sodelavec revije *Svoboda* in Cankarjeve družbe. Kongres je sprejel spremembo pravil in preimenoval *Svobodo* v Delavsko kulturno zvezo Jugoslavije. V tem času je bila dejavnost *Svobode* najmočnejša, odkar je bila ustanovljena.²⁵

Z živahnim kulturnim delom pa je v začetku tridesetih let nadaljevala tudi mariborska "Svoboda". Tako so na občnem zboru 12. aprila 1930 ugotovili, da je vse več dobrih predavanj in da se je izboljšalo organiziranje delavskih gledaliških predstav v Narodnem gledališču v Mariboru. Dramski odsek podružnice zaradi prostorskih težav namreč ni mogel zaživeti, čeprav je bilo mnogo navdušenja.²⁶

Otvoritveno predavanje v sezoni 1930/31 je imel 19. novembra 1930 Rudolf Golouh, ki je predaval o političnem in gospodarskem razvoju Italije od leta 1860 do tedaj. Posebno nazorno je spregovoril o tem, kako se je mogel razviti v Italiji fašizem. 26. novembra je ob skioptičnih slikah predaval prof. Bogo Teplý o razvoju obleke v raznih krajih in časih. 3. decembra je dr. Franjo Žgeč razmišljal o človekovi svobodni volji. 10. decembra je ponovno spregovoril prof. Bogo Teplý, tokrat o tedanjem gospodarskem sistemu. Predavanja so se nadaljevala tudi v januarju in februarju leta 1931, ko so poslušalci lahko prisluhnili predavanjem o zgodovini pisave in knjige, o vzrokih in razpletu gospodarske krize v Ameriki in Evropi, o nastanku življenja in razvoju živih bitij, o razmerju med Vatikanom in fašizmom, o zgodovini delavskega gibanja v Primorju, o spolni vzgoji in o svetovni vojni. Vsa predavanja so bila dobro obiskana. 19. januarja 1931 je organizirala podružnica tudi filozofsko-socialni seminar, ki ga je vodil dr. Franjo Žgeč.²⁷

²³ Dolenc, Prizadevanja socialistov, str. 35.

²⁴ Zdenko Čepič et al.: Ključne značilnosti slovenske politike 1929-1955. Ljubljana 1995, str. 25.

²⁵ T. Čepič: Zlet, str. 18-20.

²⁶ Svoboda, 1930, št. 5-6, str. 159; Občni zbor mariborske "Svobode".

²⁷ Svoboda, 1931, št. 3, str. 104-105; Mariborska podružnica "Svobode".

Dejaven pa je bil tudi pevski odsek, ki je imel stalne tedenske vaje. Pevci, ki so že od začetka predstavljali jedro podružnice, so pogosto tudi gostovali.²⁸

Decembra 1931 so se vsako sredo nadaljevala redna predavanja v novih, moderno opremljenih prostorih Delavske zbornice v Sodni ulici. Prav sezona 1931/32 je bila ena najuspešnejših v vsem obstoju mariborske podružnice *Svobode*, saj je ta priredila v mestu 22 predavanj z vseh področij znanosti, zlasti iz gospodarstva.²⁹ Jeseni 1931 so poslušalci prisluhnili temam predavanj o današnji finančni krizi, o nastanku verstva, o Španiji, o današnji organizaciji kapitalizma, o Alpah, in o razvoju letalstva.³⁰ Spomladanski cikel so nadaljevali s predavanji o modernem parniku, o Švici, o Dunaju in njegovih socialnih ustanovah ter o Dostojevskem in Tolstoju. Med predavatelji zasledimo prof. Boga Teplýja, Rudolfa Golouha, Josipa Petejana in dr. Franja Žgeča.

Delovanje *Svobode* se je posebej razmahnilo v letu 1932, ko je zveza napredovala tako po številu članov kot tudi po številu in kakovosti prireditev. Kljub poostreni gospodarski krizi, ki je povzročila tudi omejitve ali celo prekinitve delovanja nekaterih podružnic, je članstvo naraščalo. Po zgledu ljubljanske *Svobode* je mariborska podružnica začela prirejati prosvetne večere. Prednost teh prireditev je bila v tem, da so nastopali na njih člani posameznih sekcij, tako se je delo v sekcijah poživilo. Razen tega so prosvetni večeri s petjem, deklamacijami in predavanjem privabili še več obiskovalcev kot predavanja. Prvi prosvetni večer je bil v Mariboru 20. aprila 1932. Na njem so nastopili samo člani *Svobode*. Po uvodnem govoru Josipa Petejana je nastopil moški pevski zbor, za njim pa se je prvič predstavil dramski odsek z deklamacijami delavskih pesnikov. Prof. Bogomir Stupan je nato predaval o perečih problemih sodobnosti, in to o gospodarski krizi ter imperializmu.³¹

Ker je bilo leto 1933 v znamenju 20-letnice ustanovitve delavskega prosvetnega društva *Svoboda* in 5-letnice izhajanja marksističnega kulturnega mesečnika *Svoboda*, je bila sezona 1932/33 kulturno zelo živahna. Izmed odsekov sta bila najaktivnejša pevski in športni. Pevski odsek se je znatno razširil, pridružilo se mu je zlasti veliko tekstilnih delavk. Pripravili so tudi več koncertov. Med drugim so nastopili na dveh akademijah in na prosvetnih večerih. Zelo dejaven je bil športni odsek, ki se je udeležil številnih tekem, tudi mednarodnih. V njegovem okrilju se je ustanovil še šahovski in zimsko-športni odsek.

Dramski odsek je zaživel v sezoni 1933/34, ko je delo steklo v dveh sekcijah: v sekciji za študij drame in v sekciji za recitacijski zbor. Člani odseka so se predstavili s Cankarjevimi Hlapci in Hlapcem Jernejem, ob proslavi petnajstletnice smrti Ivana Cankarja. 3. decembra 1933 so uspešno uprizorili obe deli v Narodnem gledališču v Ptujju. 10. decembra so se predstavili v Rušah, 16. decembra pa še v mariborskem gledališču pred mariborskim delavstvom.³² 21. januarja 1933 je bila na pobudo *Svobode* v mariborskem gledališču tudi prva delavska predstava v

²⁸ Vzajemnost 1938, str. 19; Anton Tanc: Kronika delavske kulture v Mariboru.

²⁹ Svoboda, 1932, št. 5, str. 189; Prosvetni večer mariborske "Svobode".

³⁰ Svoboda, 1931, št. 12, str. 435; Svoboda v Mariboru.

³¹ Svoboda, 1932, št. 5, str. 189; Prosvetni večer mariborske "Svobode".

³² Svoboda, 1934, št. 2, str. 56-58; Maribor.

sezoni. Uprizorjeni so bili Kreftovi Celjski grofje. Odmevno in dobro obiskano je bilo gostovanje Delavskega odra Svobode iz Ljubljane s Hlapcem Jernejem.³³

Poleg pevskega in dramskega odseka je postajal vse bolj pomemben prosvetni odsek, ki je skrbel za izobraževalno delo. Odsek je tudi v sezoni 1932/33 v dvorani

Delavske zbornice pripravil vrsto predavanj. Ciril Štukelj je na prosvetnem večeru govoril o delavski kulturi; predavanje so popestrili pevci in deklamatorji. Prof. Bogo Teplý je predaval o sodobni Nemčiji, pri čemer je obširno razpravljal o vzrokih in ciljnih nacizma v Nemčiji. Sledilo je predavanje Bogomira Stupana o revoluciji leta 1848. Prof. Leon Detela je govoril o Darwinu in razvojni teoriji. Dr. Josip Vrtovec je na podlagi filmskih slik predaval o razvoju plodu v materinem telesu. Na drugem prosvetnem večeru, ki ga je spremljalo petje in deklamacije, je prof. Bogomir Stupan predaval o utopičnih socialistih. Prof. Bogo Teplý je obširno razpravljal o temi "Marksizem in vera". Lotevali so se tudi aktualnih problemov tedanjega časa, saj so bila trideseta leta zelo razgibana tako doma kot po svetu. Notranje napetosti v Španiji so leta 1936 sprožile državljansko vojno, kolonialni apetiti fašistične Italije so izzvali vojno v Afriki, od leta 1933 je vse bolj naraščala moč nacistične Nemčije, Sovjetska zveza je po Komunistični internacionali idejno in politično posegala v Evropo in s tem tudi v delavsko gibanje Slovenije. Ob tem omenimo še posledice gospodarske krize, širjenje nemškega nacizma in narodno-obrambno gibanje v Mariboru. Tako so stekle razprave o imperializmu, fašizmu v Švici, o delavskem gibanju v Italiji pred dobo fašizma, o izvoru in razvoju države, o nastanku in razvoju delavskega gibanja, o ženi v družbi in delavskem gibanju, o zgodovini delavskega gibanja, strukturi domačega gospodarstva v ogledalu kreditne krize, o težavah sodobnega gospodarstva.³⁴

Svoboda je s svojim delovanjem postajala vse bolj žarišče delavske kulture v Mariboru. O tem je pričalo njeno vsestransko prosvetno delo. Njena vsakoletna predavanja so se razvila v pravo delavsko univerzo. Da bi ta univerza krepila razredno zavest delavcev, je tudi v sezoni 1934/35 pripravila več predavanj. Zvrstilo se je 23 predavanj, štiri diskusije in en prosvetni večer. Aktualni problemi razgibanega časa so narekovali teme predavanj. Med temi omenimo: Svetovni gospodarski in politični položaj, Grozote bodočih vojn, Delavsko pravo v Nemčiji, Kronika delavskega gibanja, Delavstvo in narodnostno vprašanje, Rasizem, Zgodovina suženjstva, Zgodovina Židov, Problemi Tihega oceana, Delavec in kultura. Novost so bile teme iz mariborske zgodovine kot: Socialna zgodovina Maribora, Pokrajinska in kulturna slika Maribora pred sto leti, o čemer je govoril prof. Franjo Baš. Zvrstilo se je tudi nekaj zdravstvenih predavanj: Spolne bolezni, Tuberkuloza, Nalezljive bolezni, kar je predstavil dr. Josip Vrtovec. Povprečni obisk na predavanjih je znašal od sto do stopetdeset obiskovalcev.

Prosvetni odsek je poleg predavanj uvedel v sezoni 1933/34 še diskusijske večere, ki so obravnavali teme: Fašizem (diskusijo je vodil prof. Bogo Teplý), Žena in socializem (razpravo je vodil Eržen); trije večeri so bili namenjeni Etiki in morali (diskusijo je vodil prof. Bogo Teplý). V naslednjih sezonah so bile tudi

³³ Svoboda, 1933, št. 2, str. 93; Kulturno delo v mariborski "Svobodi".

³⁴ Delavska politika, 29. 12. 1933, št. 95, str. 3; Poživljanje kulturnega dela med mariborskim delavstvom.

teme diskusij času primerne. Razprava je tekla o etiki in morali, Socializem in vera, Cerkev in fašizem, Vzgoja in šola.

V letu 1933 so pripravili tudi več prosvetnih večerov, tako je na prosvetnem večeru 8. novembra 1933 v polni dvorani Delavske zbornice spregovoril prof. Bogo Teplý o pomenu in namenu izobraževalnega dela *Svobode*. Po nastopu mešana pevskega zbora *Svobode*, je sledilo predavanje prof. Bogomirja Stupana o nacizmu v Nemčiji.³⁵ Tudi na naslednjih prosvetnih večerih sta nastopila dramski in pevski odsek, sicer pa so obravnavali vprašanje delavske kulture (Eržen) in proletarske umetnosti (Štandekar).

Zanimanje za prosvetne večere je vse bolj naraščalo, tako da je dvorana Delavske zbornice postala že premajhna. Za vse prireditve je bil vstop prost.

Socialni tečaj v letu 1933 je zajel predavanja o zgodovini delavskega gibanja, dialektičnem materializmu, govorništvu in dopisništvu, knjigovodstvu, uvodu v Marxov Kapital, zakonu o zavarovanju delavcev in o socialnih institucijah.

Mariborsko delavstvo se je 18. marca 1933 poklonilo Karlu Marxu, ki so ga šteli za utemeljitelja znanstvenega socializma. Proslavo je pripravila *Svoboda* skupaj s strokovnimi organizacijami. Pred polno Unionsko dvorano je uvodoma zaigrala železničarska godba, nato pa so nastopili združeni delavski pevski zbori. Slavnostni govornik je bil prof. Bogo Teplý, ki je orisal pomen Marxovega dela. Proslavo je sklenil dramski odsek s prikazom zgodovinskih slik.³⁶

V naslednji sezoni je mariborsko delavstvo 30. septembra 1934 veličastno proslavilo svoj prvi delavski kulturni dan. Vsa obstoječa delavska kulturna društva so sklenila, da za ta dan zbršejo društvene meje ter skupno manifestirajo kulturni ideal delavskega razreda. Ob udeležbi gostov iz vseh večjih industrijskih središč Slovenije so nastopile delavske kulturne in športne organizacije. Program so izvajala društva in odseki, tako Pevski odsek pekov, pevski odsek *Svobode*, Frohsinn, Enakost, Grafika, Krilato kolo in drugi. Proslavo so simbolično zaključili z odkritjem Marxovega portreta, ki je ožarjen visel nad igriščem.³⁷

Med pomembnejšimi prireditvami *Svobode* omenjamo še proslavo 25-letnice Tivolske resolucije, ki je bila v Mariboru 25. novembra 1934. Organizirana je bila na pobudo *Svobode*, pod okriljem Strokovne komisije. Ob sodelovanju združenih delavskih pevskih zborov in delavske železničarske godbe je prireditev potekala v Unionski dvorani. Zbralo se je okrog 1600 delavcev.³⁸ Na praško delavsko olimpiado je poslala svoje zastopstvo. Priredili so izlete na Pohorje, v Ruše in v Slovensko Bistrico.³⁹

Razpredeno dejavnost *Svobode* so pretrgali dogodki ob zletu *Svobode* v Celju julija 1935. Člani *Svobode* so se vse leto 1935 temeljito in z veliko propagande pripravljali na zlet *Svobode* v Celju. Idejno vodstvo prireditve je prevzel centralni odbor *Svobode*, za njegovo tehnično izvedbo pa je skrbel posebej oblikovan odbor v Celju. Prvo julijsko nedeljo leta 1935 se je zleta *Svobod* v Celju udeležilo okrog 10.000 ljudi. To je bila ena največjih marksističnih manifestacij v Jugoslaviji pred

³⁵ *Svoboda*, 1933, št. 12, str. 474; Maribor - rekorden obisk ob priliki prvega prosvetnega večera mariborske "Svobode".

³⁶ *Svoboda*, 1933, št. 4-5, str. 242; Proslava petdesetletnice Marksove smrti v Mariboru.

³⁷ Delavska politika, 3. 10. 1934, št. 8, str. 2; Veličasten potek I. delavskega kulturnega dne v Mariboru.

³⁸ *Svoboda*, 1935, št. 1, str. 2; Maribor.

³⁹ *Svoboda*, 1935, št. 6, str. 182-183; Maribor.

drugo svetovno vojno.⁴⁰ Nekaj govornikov je bilo nepredvidenih. Njihov nastop naj bi izsilil predvsem del komunistično navdahnjene množice. Ta je uspela spreminiti zlet v manifestacijo enotne delavske fronte. Na zahtevo množice je moral policijski komisar dovoliti Francu Leskovšku govor, v katerem je pozval delavstvo, naj se v boju za demokratske svoboščine strne v enotno delavsko fronto.⁴¹

Vzklikanje komunističnih parol in politična demonstracija je bilo dovolj, da je ban dravske banovine zaradi prekoračitve statutarno določenega delovanja in delovanja proti državnemu in družbenemu redu razpustil Delavsko telovadno in kulturno zvezo *Svoboda* z vsemi njenimi podružnicami.⁴² Delavsko kulturni dan je prešel na politično polje in v veliko protidržavno in komunistično demonstracijo.⁴³

Čeprav je Stojadinović-Koroščeva vlada po celjskem zletu razpustila *Svobode*, niso utihnile parole, napisane na transparentih zletnikov - svobodašev v Celju, predvsem ne zahteve po ukinitvi zakona o zaščiti države, po amnestiji političnih obsojencev, po svobodi tiska in zborovanja, po priznanju Sovjetske zveze, po odpravi brezposelnosti itd.⁴⁴

Že aprila naslednje leto so bila potrjena pravila za novo nepolitično - socialistično društveno organizacijo *Vzajemnost* v Ljubljani. Istega meseca se je ustanovilo delavsko kulturno društvo *Vzajemnost* tudi v Mariboru.⁴⁵ Komunisti so v novo ustanovljeni zvezi še povečali svoj vpliv, saj so bile kulturne prireditve najprimernejše za prikrivanje politične propagande.⁴⁶

Kljub temu da je novo ustanovljeno delavsko kulturno društvo *Vzajemnost* nadaljevalo z delom *Svobode*, se je položaj podružnice *Vzajemnosti* v Mariboru v naslednjih letih slabšal. Vse večji problem v kulturnem gibanju je bil v tem, da kulturno delo ni bilo osredotočeno v eni delavski organizaciji. Poleg *Vzajemnosti* so kulturno poslanstvo med delavci opravljali še različna pevska društva, kot so bila *Frohsinn*, *Enakost*, *Grafika*, *Krilato kolo*, *Peki*, delovale so godbe železničarjev, grafičarjev, pekov, kolesarjev, prijateljev prirode, Detoljuba, Zveze delavskih žen in deklet. Zaradi neenotnosti v delavskem gibanju in s tem v kulturnem delovanju tudi prireditve *Vzajemnosti* niso bile tako obiskane.⁴⁷

Prirejanje predavanj je ostalo še naprej ena glavnih izobraževalnih nalog novega delavsko-kulturnega društva *Vzajemnost*. V letih pred drugo svetovno vojno se je zvrstilo manj predavanj. Teme pa so bile podobne kot v času dejavnosti *Svobode*, največkrat s področja marksizma, trenutne politične situacije in gospodarstva. Med predavatelji najdemo znane kulturne delavce, ki so bili poslušalcem že znani. Kljub skromnejšemu delovanju pa je bil pomen širjenja delavske kulture za delavstvo v času fašistične nevarnosti še toliko večji; šlo je tudi za narodnoobrambno oza-veščanje.

⁴⁰ Dolenc, Prizadevanja socialistov, str. 44.

⁴¹ Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Ljubljana 1978, str. 62.

⁴² Mariborer Zeitung, 17. 7. 1935, št. 159, str. 3.

⁴³ Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979, str. 669.

⁴⁴ Zveza sindikatov Slovenije, Celje v zadnjih 50 letih. Celje 1985, str. 4.

⁴⁵ Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestne občine Maribor 424, št. spisa 7810. dopis delavskega kulturnega društva "Vzajemnost" upravnemu svetu mestne občine Maribor, 19. 4. 1936.

⁴⁶ Delavska politika, 3. 10. 1934, št. 78, str. 2; Veličasten potek I. delavskega kulturnega dne v Mariboru.

⁴⁷ France Kresal, Alenka Nedog, Janko Prunk, Mirko Stiplovšek: Proučevanje delavskega gibanja v Sloveniji 1918-1941. Ljubljana 1975, str. 15-46.

Dramski odsek je uprizoril več enodejank in pripravil nekaj deklamacij. Nekajkrat so gostovali tudi v okoliških podružnicah *Vzajemnosti*. Društva *Vzajemnosti* so namreč obstajala tudi v okolici Maribora. Delavsko kulturno društvo *Vzajemnost Pobrežje* je v Renčljevi dvorani pripravilo več predavanj in tudi dramskih uprizoritev. Dramske uprizoritve so pripravili tudi amaterji slivniške pa tudi studenške, tezenške in radvanjske *Vzajemnosti*.

Podružnice *Vzajemnosti* so med seboj pogosto sodelovale. Tako so v maju 1939 podružnice organizirale v sodelovanju s sindikalno komisijo in zvezo delavskih kulturnih in glasbenih društev v dvorani Union akademijo delavskih kulturnih društev. Nastop godbe glasbenega društva železničarskih delavcev, združenega pevskega zbora delavskih pevskih društev, nastop tamburaške sekcije, pevskega društva pekarjev in deklamacije posameznih sekcij *Vzajemnosti* so dokazovali, da je delo v delavskih društvih resno in poglobljeno.⁴⁸

Dragan Potočnik

DIE TÄTIGKEIT DER ARBEITERAUFLÄRUNGSVEREINS SVOBODA - VZAJEMNOST
(FREIHEIT - GEGENSEITIGKEIT) IN MARIBOR SEIT SEINER GRÜNDUNG BIS 1941

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Arbeiterbewegung ergänzte das kulturelle Bild von Maribor in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen. Der Arbeiteraufklärungsverein *Svoboda* (Freiheit), die spätere *Vzajemnost* (Gegenseitigkeit) war der zentrale Arbeiterverein in jener Zeit. Eine Zeitlang verfügte er über eine eigene Bibliothek, die er später der Arbeiterbibliothek überlies. Die Tätigkeit des Vereins wurde in Sektionen abgewickelt, dazu wurden Vorlesungen über die Angelegenheiten der Arbeiterbewegung organisiert. Mit Vorlesungen, Diskussionen, Aufklärungsabenden, Gesangs- und Schauspielauftritten machte der Verein einen großen Beitrag zu der Erhöhung der Volksaufklärung und gleichzeitig auch zu der marxistischen Umerziehung. Es kann festgestellt werden, daß diesen kulturellen Herausforderungen verhältnismäßig kleine Teile der Arbeiterschaft folgten. Es gab nicht genug Verständnis in den eigenen Reihen. Obwohl es an Kulturschaffenden mangelte, wurden in diesen Vereinen zahlreiche bedeutende Kulturschöpfer tätig. Auch die finanziellen Probleme stellten eine große Hürde für erfolgreiche Tätigkeit dar. Der Verein war von den bescheidenen Mitgliedsbeiträgen, die aber wegen der hohen Arbeitslosenrate der Mitglieder und der allgemeinen Wirtschaftskrise immer noch zu hoch war, abhängig. Die Subvention der Stadtgemeinde Maribor reichte für eine normale Tätigkeit des Vereins bei weitem nicht aus.

1935 wurde der DPD (Arbeiteraufklärungsverein) *Svoboda* wegen seiner politischen Tätigkeit von den Behörden verboten, aber schon in darauffolgenden durch *Vzajemnost* (Gegenseitigkeit) ersetzt, die seine Tätigkeit weiterführte.

---

⁴⁸ Mariborer Zeitung, 9. 5. 1939, št. 105, str. 6.